

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ПРИВАТИЗАЦІЯ ЯК МЕТОДИ ПЕРЕХОДУ МІЖ ПРИВАТНОЮ ТА ДЕРЖАВНОЮ ВЛАСНІСТЮ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Петро Островерх¹, Ольга Островерх²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка
79008 м. Львів, проспект Свободи, 18
e-mail: petro.ostroverh@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1909-8338

²Львівський національний університет імені Івана Франка
79008 м. Львів, проспект Свободи, 18
e-mail: olha.ostroverkh@lnu.edu.ua
ORCID: 0009-0002-0169-3614

Анотація. У статті проаналізовано низку публікацій англійських учених, присвячених з'ясуванню умов, причин та наслідків циклів (хвиль) націоналізації та приватизації, що мали місце у Великобританії в різні періоди її історії. Націоналізацію та приватизацію запропоновано розглядати як методи переходу між приватною та державною власністю, що змінюють структуру національної економіки. Обґрунтовано доцільність виокремлювати п'ять етапів застосування урядами Великобританії цих методів. Особливу увагу приділено з'ясуванню причин «ренесансу» націоналізації у банківському секторі цієї країни у 2008-2009 роках. Проаналізовано особливості приватизації у 2013-2015 роках Royal Mail, одного з останніх великих держаних інфраструктурних об'єктів, що залишався у складі економіки країни. У світлі виявлених закономірностей циклів націоналізації та приватизації у Великобританії, з допомогою порівняльного аналізу, виокремлено низку особливостей застосування цих інструментів зміни форм власності в Україні у довоєнний період та під час російської військової агресії. Метод порівняльного аналізу, передовсім, було застосовано до інфраструктурних галузей вітчизняної економіки – електроенергетика, стаціонарний зв'язок, місцеві газопостачальні мережі тощо, оскільки саме по відношенню до цих галузей уряди Великобританії найчастіше застосовували процедури націоналізації та приватизації. Сформовано положення про те, що спільною рисою початку кожного етапу націоналізації та приватизації в обох країнах була відсутність належного теоретичного обґрунтування необхідності та можливих наслідків застосування цих двох методів економічної політики, особливо це твердження стосується України. Відтак, нерідко, різні теоретичні аспекти трансформації відносин

власності вивчалися з певним запізненням, що знижувало результати відповідної економічної політики.

Ключові слова: приватизація, націоналізація, цикли (хвилі) націоналізації та приватизації, власність, методи переходу між приватною та державною власністю.

Постановка проблеми. Приватизаційні процеси, що розпочалися у 1980-х роках, набули глобального масштабу, охопивши більшість країн світу з різними економічними системами. У пострадянських країнах приватизація стартувала на початку 1990-х років і вона стала одним з найважливіших інструментів руйнування командно-адміністративної системи та переходу до ринкової економіки. У цей же період було розроблено нормативно-правову базу для приватизації в Україні. Вітчизняний приватизаційний процес з часом охопив більшість галузей економіки, державне житло, яким користувалося населення, а також він поширився на державний земельний фонд.

На відміну від приватизації, націоналізація приватних виробничих об'єктів має значно довшу історію, яка розпочинається з початку ХХ ст., і вона з певною періодичністю використовується як інструмент економічної політики в різних країнах. Упродовж останніх восьми років в Україні було націоналізовано низку важливих банків та інших приватних об'єктів, що засвідчило про застосування урядом, поряд з приватизацією, ще одного важливого методу трансформації структури власності.

Ця стаття покликана зробити посильний внесок у розв'язання проблеми визначення ефективного співвідношення державної та приватної власності, які вмонтовані в підвалини економічної системи більшості країн і на співвідношення яких впливають зокрема цикли приватизації та націоналізації. З цією метою в нашому дослідженні застосовано історичний метод, який дає змогу розглянути окремі етапи націоналізації і приватизації в Україні та Великобританії, а також зробити на основі цього аналізу певні висновки щодо доцільності приватизації державних об'єктів та націоналізації приватних активів в Україні в умовах російської військової агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення зі станом розробки цієї проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі засвідчує про існування належного підґрунтя для подальшого плідного її вивчення. На увагу заслуговують, зокрема, дослідження приватизації в Україні такими відомими вітчизняними вченими, як В. Гесць [1], І. Панченко [2], Пасхавер [3; 4]. У цих та інших публікаціях подається ретроспективний аналіз вітчизняного приватизаційного процесу, з'ясовано особливості окремих його етапів, узагальнюється зарубіжний досвід приватизації та націоналізації з метою його застосування в Україні. Вагомий внесок у дослідження практики націоналізації і приватизації у Великобританії зробили П. Уолкер [5], Дж. Фореман-Пек і Р. Мілворд [6], К. Фейнстейн і С. Полард [7], Дж. Сломан [8; 9] та інші. Британський досвід націоналізації і приватизації також висвітлювався в публікаціях українських вчених, зокрема у [10]. Упродовж останніх п'ятнадцяти років з'явилася низка публікацій вітчизняних економістів, присвячених вивченню впливу глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 років на націоналізацію та приватизацію в різних секторах національної економіки [11; 12], а також узагальненню досвіду націоналізації об'єктів і активів в Україні після початку російської військової агресії [13]. Водночас сьогодні в Україні спостерігається не характерне для світової практики націоналізації і приватизації одночасне застосування цих методів переходу між приватною і державною власністю, що має стати об'єктом своєчасних досліджень, завданням яких має бути отримання відповіді на запитання – наскільки таке поєднання є доцільним?

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у систематизації причин та наслідків процесів націоналізації і приватизації у Великобританії та порівняння їх з подібними процесами, що мали місце в економіці України в довоєнний період та в умовах російської військової агресії.

Методи дослідження. У цій статті знайшли застосування, зокрема, такі методи наукового дослідження: логічний метод – для упорядкування розпорошених у різних публікаціях знань щодо причин та наслідків циклів націоналізації і приватизації у Великобританії; історичний метод – для виокремлення об'єктивних меж кожного з етапів циклічного розвитку цих процесів; методи порівняння та зіставлення – для виявлення спільних рис та особливостей застосування методів переходу між державною та приватною власністю в Україні та Великій Британії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великобританія – це одна з країн, яка упродовж останніх двох століть з певною періодичністю використовувала у своїй економічній політиці увесь спектр арсеналу державного втручання в господарську систему. Економічна історія цієї країни дає нам яскраві приклади як широкомасштабної націоналізації, так і швидкої багаторівневої приватизації. Дослідження взаємодії методів переходу між окремими типами власності на прикладі Великобританії має ту перевагу, що в цій країні зібрано і опрацьовано упродовж майже двохсот років великий масив статистичних даних, які стосуються націоналізації і приватизації, що значно спрощує аналіз взаємозв'язків між ними.

Пряме втручання Британської держави у промислову діяльність як на локальному, так і на національному рівнях у XIX–XX ст. стосувалось переважно інфраструктури, або як її ще називають мережевих структур – трубопровідний транспорт, системи водопостачання, лінії електропередач, залізничний транспорт тощо [14, с. 31]. Ці галузі потребують розвинутих мереж розподілу, які забезпечують передачу їхніх послуг та продуктів від одного пункту мережі до іншого.

Мережеві галузі створюють специфічні проблеми для державної політики, оскільки вони належать (або колись належали) до природної монополії. Остання, як відомо, обмежує конкуренцію і виявляє тенденцію до встановлення монополярно високих цін. Разом з тим, конкуренція традиційно гарантувала справедливі і найнижчі ціни в економіці Великої Британії. Більше того, в загальних витратах галузей інфраструктури велика частка припадає на витрати основного капіталу. Значні одноразові капіталовкладення ускладнюють вхід нових фірм у такі галузі. В процесі конкуренції між наявною в галузі фірмою та тими, що в неї входять «стара» фірма-монополіст може знижувати свої ціни, з метою доведення до банкрутства «нових» фірм-конкурентів. У цьому випадку вона підтримує ціни на низькому рівні за рахунок доходів від інших видів її діяльності.

Упродовж понад двісті років на розв'язання цих проблем були спрямовані зусилля багатьох урядів Британії. Ефективність державного втручання в галузі інфраструктури була (і залишається) життєво важливою для британської економіки, оскільки інфраструктурні мережі завжди були великими. На межі XIX і XX ст. основний капітал цих мереж перевищував основний капітал усіх галузей обробної промисловості (табл. 1).

Уже в 1850 році основний капітал у мережевих галузях перевищував цей вид капіталу в усіх галузях обробної промисловості і на 1960-ті роки це їх співвідношення залишалось без змін (табл. 2). Отже, для всіх мережевих структур, які є базовими в тому значенні, що вони постачають ресурси іншим галузям економіки та послуги населенню (електроенергію, газ, воду тощо), характерним є те, що вони спираються на мережі і вони є капіталомісткими.

Об'єктом нашого дослідження є лише частина мережевих структур. За межами цього аналізу залишились, зокрема, автомобільні дороги та повітряний транспорт. Водночас було виокремлено вугільну галузь, яку зазвичай не розглядають як частину інфраструктури. Це пояснюється тим, що вугільна промисловість була складовою однієї з найбільших інституційних змін в інфраструктурних галузях Великої Британії, а саме націоналізації 1940-х рр.

Таблиця 1

Основний капітал в економіці Великобританії у 1850-1910 рр. (у цінах 1900 р., млн. фунтів стерлінгів) *

Роки	1850	1900	1910
Трамвайний транспорт	-	15,0	42,0
Пошта і телекомунікації	0,8	17,7	31,9
Залізничний транспорт	202,1	616,3	651,1
Електропостачання	-	21,2	45,0
Водопостачання	10,6	93,4	121,3
Газопостачання	7,1	45,5	57,9
Обробна промисловість	165,7	478,7	679,8
Усі галузі Великобританії	1229,0	3515,0	4324,0

*Джерело: [7]

На нашу думку, доцільно виокремлювати п'ять періодів, у межах яких видозмінювалось державне втручання в галузі інфраструктури Великобританії, і яке застосовувало такі, зокрема, інструменти, як націоналізація і приватизація [6].

Таблиця 2

Розподіл основного капіталу між галузями економіки Великобританії у 1850-1960 рр. (% основного капіталу усіх галузей Великобританії) *

Роки	Мережеві галузі	Обробна промисловість
1850	17,9	13,5
1900	23,0	13,6
1910	21,9	15,7
1930	30,5	16,0
1960	23,6	22,6

Примітка: Обробна промисловість містить будівництво. Мережеві галузі охоплюють транспорт, комунікації, газо-, електро- і водопостачання.

*Джерело: [15]

Перший етап тривав упродовж 1820-1860 років і його можна назвати ерою вільної конкуренції. В цей час з'явилися такі нові галузі, як залізниця, телеграф та газопостачання і разом з водопостачанням вони швидко розвинулись на основі приватної власності. Лідерами в цих галузях були акціонерні компанії. Державне регулювання було в той час або відсутнє взагалі, або ж воно здійснювалось Парламентом цієї країни неефективно за допомогою статутів, які не були зобов'язальними для виробників цих галузей. Поступово на зміну конкуренції між компаніями мережевих галузей приходять їхнє злиття і поглинання, а з часом з'явилися і місцеві приватні монополії.

Наступний етап – це період запровадження державного регулювання і муніципалізації мережевих структур. Він тривав від 1860 року до завершення Другої світової війни. У цей період значно посилювалось регулювання залізничного транспорту з боку

британського Парламенту; відбулась націоналізація телеграфу; місцеві органи влади перевели у комунальну (муніципальну) власність 40% підприємств газової промисловості і 80% підприємств водопостачання. Крім того, ще майже 60% підприємств у таких нових галузях, як електроенергетика і трамвайний транспорт змінили приватну форму власності на комунальну. Проте, усе ще велика частка мережевих структур залишалась у приватній власності, а чисельність зайнятих на комунальних підприємствах, що належали місцевій владі була доволі низькою (0,5 млн чол. станом на 1907 рік). Значно більшим був сектор, у якому здійснювалось регулювання цін. Перехід від першого до другого етапу був частково наслідком неефективного державного регулювання природних монополій та посилення проблеми зовнішніх ефектів (екстерналій). На місцевому рівні результатом другого етапу було розширення бази оподаткування, унаслідок муніципалізації прибутків комунальних підприємств (локальних природних монополій). Це дало змогу фінансувати охорону здоров'я та інші складники інфраструктури послуг, які не приносять доходи [6].

Третій етап тривав упродовж 1945-1980 років і його можна назвати ерою націоналізації. Багато хто вважає, що націоналізацію потрібно проводити з метою усунення ринкових слабих. У разі, коли приватний сектор національної економіки не в змозі самостійно регулювати галузі в суспільних інтересах, тоді їх потрібно націоналізувати. Це мало б сприяти розв'язанню таких складних проблем, як монопольна влада, зовнішні ефекти (екстерналії), нерівність у розподілі доходів тощо [9].

Потреба перебудови економіки, успіхи економічного планування під час Другої світової війни, а також програмні положення лейбористської партії щодо перерозподілу доходів та економічного планування – усе це передувало націоналізації 1940-х років, що охопила у Великобританії вугільну промисловість, залізничний транспорт, металургію, газо- та електропостачання. Зростання продуктивності у цих націоналізованих галузях було вищим порівняно з галузями обробної промисловості у період 1950-1985 роки і воно було вищим, ніж у таких же (але не націоналізованих) галузях у США. Однак, використання цих націоналізованих галузей як інструменту політики перерозподілу доходів та деякі інші причини з часом призвели до складних фінансових проблем та розчарування населення в політиці націоналізації. Отож уряд Великобританії вирішив випробувати ще один метод переходу між різними типами власності, а саме приватизацію.

Четвертий етап – це етап приватизації раніше націоналізованих галузей, який розпочався з початку 1980-х років і тривав до 2008 року. На початок цього етапу державний сектор Великобританії виробляв 10% ВВП [16]. Як стверджують окремі дослідники, програми ранньої приватизації у Великобританії були не стільки результатом реалізації заздалегідь спланованої стратегії на добре розробленій теоретичній базі, а швидше за все вони були результатом розробленої на практиці спеціальної економічної політики, що з часом удосконалювалася [5, с. 127]. Варто наголосити, що термін «приватизація» з'явився порівняно недавно, друге видання Оксфордського словника англійської мови дає етимологію слова починаючи з 1959 року [5, с. 150]. У таблицях 3 та 4 відображено час і форми приватизації галузей, що були в різні періоди націоналізовані Британською державою. Серед головних причин приватизації у Великобританії варто назвати неефективність державних компаній. Поряд з підвищенням ефективності приватизованих фірм її метою було оптимізувати державні видатки, зменшити дефіцит державного бюджету, послабити вплив профспілок на економічні процеси, забезпечити «розпорошення» власності між дрібними інвесторами [10, с. 400].

Таблиця 3

Головні інфраструктурні галузі націоналізовані у Великобританії

Галузь	Час і форма націоналізації	Час і форма приватизації
Комунальні служби/паливо		
Електро-енергетика	1926 р. Центральна рада з енергетики (генерування і передача) 1948 р. Регіональні енергетичні управління (постачання споживачам) 1958 р. Реорганізовані в Центральне управління з виробництва електроенергії (CEGB) і 12 регіональних управлінь з електроенергії	1990 р. Регіональні енергетичні управління 1991 р. Неатомна енергетика 1996 р. Атомна енергетика
Вугілля	1947 р. Національна вугільна рада	1994 р. Шахти продаються частинами
Газ	1949 р. Рада з газу і регіональні управління 1973 р. Відновлена British Gas Corporation (пізніше названа British Gas)	1986 р. British Gas 1996 р. Поділена на TransCo і BG Energy
Водопостачання	1973 р. Регіональні управління з водопостачання (10), що прийняли справи у місцевих органів влади	1989 р. 10 окремих компаній
Нафта	1976 р. British National Oil Corporation (BNOС) (частина галузі)	1982 р. Britoil приватизована
Транспорт і комунікації		
Пошта, телефон і телеграф	1961 р. (Раніше державне міністерство) 1981 р. Поділено на Управління пошти і телеграфу і British Telecom (BT)	1994 р. BT приватизована
Залізниці	1948 р. Комісія з транспорту Великобританії 1963 р. Поділ на British Railways і London Transport (BR) 1995 р. BR поділено на Railtrack і окремі транспортні підрозділи	1996 р. Транспортні компанії продаються по одинці 1996 р. Railtrack приватизована
Автобусні перевезення	1969 р. Національна автобусна компанія	1986 р. Приватизована
Вантажний автотранспорт	1947 р. Пізніше отримала назву National Freight Corporation	1982 р. Викуплена менеджментом і працівниками
Авіакомпанії	1940 р. British Overseas Airways Corporation (неєвропейські польоти) 1946 р. British European Airways (європейські рейси) 1974 р. BOAC і BEA об'єднались у British Airways	1987 р. BA приватизована

*Джерело: [8, с. 393]

П'ятий етап – це період «ренесансу» націоналізації та локальної приватизації – розпочався у 2008 році у зв'язку з розгортанням глобальної фінансової кризи (2007–2009 рр.) і триває донині. Його особливістю є те, що Великобританія, яка однією з перших серед розвинених країн розпочала (в 1979 р.) широкомасштабну приватизацію державних підприємств першою ж серед цих країн удалася до масштабної націоналізації у банківській системі.

Таблиця 4

Великі держані промислові корпорації націоналізовані у Великобританії

Галузь	Час і форма націоналізації	Час і форма приватизації
Промисловість і т. д.		
Сталеливарна промисловість	1951 р. Iron and Steel Corporation 1967 р. Повторно націоналізована як British Steel Corporation	1953 р. Приватизована 1988 р. BSC приватизована
Суднобудування	1977 р. British Shipbuilding	1985-1986 рр. Продана як окремі компанії
Авіадвигуни	1971 р. Націоналізовано Rolls-Royce	1987 р. Приватизована
Аерокосмічна галузь	1977 р. British Aerospace (лише частину галузі)	1981 р. BA приватизована
Транспортні засоби	1976 р. British Leyland (лише частину галузі)	1984 р. Приватизовано підрозділ BL Jaguar 1988 р. Приватизована Rover group (частина BL)

*Джерело: [8, с. 393]

У лютому 2008 року Палата обшин британського Парламенту проголосувала за націоналізацію банку *Northern Rock*, банкрутство якого загрожувало стабільності фінансової системи країни. В результаті націоналізації цього четвертого за розмірами іпотечного банку країни на баланс держбюджету було переведено всі 189 млрд дол. його зобов'язань. Націоналізація цього банку означала, що уряд взяв на себе зобов'язання в розмірі 7 тис. дол. у перерахунку на кожного платника податку. У тому ж 2008 році уряд Великої Британії здійснив поділ і часткову націоналізацію восьмого за розміром банку країни – *Bradford & Bingley*. У рамках реструктуризації держава взяла під свій контроль іпотечний підрозділ банку, гарантувавши бюджетними коштами всі зобов'язання *Bradford & Bingley* в цій частині його бізнесу, що становили 75,6 млрд дол. На початку 2009 р. відбулась часткова націоналізація *Royal Bank of Scotland (RBS)*. Це один з найбільших британських банків і найбільший у Шотландії. Англійське міністерство фінансів спочатку взяло контроль над 58% акцій цього банку, а потім довело свій блокуючий пакет до 70% [16, с. 27].

Подібні процеси націоналізації у банківській сфері мали місце і в інших розвинутих країнах. Цього разу уряди багатьох країн повернулися до використання націоналізації з метою порятунку великих банків, які ризикували збанкрутувати. У ЄС цьому сприяло надання дозволу країнам-членам підтримувати фінансові установи згідно з правилами ЄС про державну допомогу [9, с. 432].

У 2012 році уряд Великої Британії знову повернувся до приватизації останнього великого інфраструктурного об'єкта. Спочатку відбувся поділ *Post Office* і *Royal Mail*, а вже незабаром *Royal Mail* була приватизована. Її приватизація проходила в три етапи: більшість акцій компанії було продано в 2013 році, 10% акцій було розподілено на безоплатній основі між її співробітниками, а 60% продано приватним особам і фінансовим установам. Перший продаж *Royal Mail* розпочався в жовтні 2013 року з ціною акцій 3,30 фунтів стерлінгів за кожен – загальний дохід від першого продажу склав 1980 мільйонів фунтів стерлінгів. Продажі частини акцій, що залишилися, розпочалися в червні 2015 року. Остаточний продаж завершився в жовтні 2015 року. Половина з 30% державних акцій, що залишилися після першого продажу, була

продана 10 червня 2015 року за 750 мільйонів фунтів стерлінгів (£5,00 за акцію); другу половину було продано 13 жовтня 2015 року за 591 мільйон фунтів стерлінгів (£4,55 за акцію). Загальний виторг від приватизації Royal Mail склав 3,3 мільярда фунтів стерлінгів. Ці кошти мали бути спрямовані на скорочення державного боргу [17].

Зрештою Post Office Ltd було залишено у державній власності, але відповідно до Закону про поштові послуги від 2011 року зберігається можливість її приватизації в майбутньому [9. с. 432]. Станом на початок 2024 року Post Office Ltd усе ще належала уряду через Міністерство бізнесу, енергетики та промислової стратегії (BEIS) і урядових інвестицій Великобританії (UKGI), однак Правління Post Office Ltd несе відповідальність за роботу Пошти. Сьогодні обговорюється можливість передати право власності на цю Пошту тисячам заступників керівників по всій Великобританії. Ця пропозиція знаходиться на ранніх стадіях і є однією з багатьох, що розглядаються [18].

Отже, можна зробити висновок про те, що націоналізація і приватизація були і залишаються важливими методами переходу між різними типами власності в економіці Великобританії, проте можливості для їх застосування істотно зменшилися в останнє десятиліття.

Приватизація була одним з головних інструментів ринкової трансформації економіки України. Серед основних причин проведення широкомасштабної приватизації на початку 1990-х років багато українських політиків та економістів називали неефективність державних підприємств, недостатні темпи економічного зростання, значний дефіцит державного бюджету, хронічний дефіцит споживчих товарів тощо. Водночас противники роздержавлення вітчизняної економіки заперечували необхідність приватизації великих державних підприємств, оскільки вважали їх найбільш ефективними. Зазначимо, що і сьогодні питання про переваги і недоліки приватизації та націоналізації усе ще залишається відкритим для дискусії. Тезу про доцільність націоналізації великих компаній у нафтовій, газовій, урановій, енергетичній промисловості, водопостачанні та інших галузях нерідко можна зустріти у зарубіжних публікаціях [19; 20].

В останнє десятиліття в Україні принаймні двічі оголошувалася чергова приватизаційна кампанія, що знову актуалізувало дискусію про причини та бажані результати розширення приватного сектора і, відповідно, звуження державного сектора національної економіки. В якості основної причини подальшої зміни структури вітчизняної економіки за рахунок приватизації великих державних підприємств називають їхню неефективність. На нашу думку, підвищення ефективності господарської системи України неможливо забезпечити тільки за рахунок оптимізації (звуження) розмірів її державного сектора. Річ у тім, що причини багатьох проблем, з якими сьогодні стикається вітчизняна економіка криються у погано спланованій і некваліфіковано проведеної широкомасштабній приватизації у 1990-2010-х роках.

В Україні з 1992 р. по 2016 р. було приватизовано понад 130 тисяч об'єктів, серед яких 29 465 об'єкти державної форми власності та 102 584 об'єкти комунальної власності. За всі роки від приватизації державного майна було отримано близько 64 млрд грн [21]. Взнявши до уваги цю вартість (за нинішнім обмінним курсом це близько півтора млрд дол.), можна зробити висновок, що вітчизняна приватизація відбулася фактично на безоплатній основі, навіть якщо врахувати поодинокі приклади успішного продажу за ринковою вартістю окремих державних підприємств, таких скажімо, як Криворіжсталь.

Подібно до розглянутої вище у цій статті приватизації інфраструктурних мереж у Великій Британії, одним із напрямів приватизаційного процесу в Україні стало роздержавлення низки державних об'єктів в інфраструктурних галузях. Цей процес мав

неоднозначні наслідки. Так, приватизація газорозподільних мереж дала змогу бізнес-структурам Д. Фірташа монополізувати ринок блакитного палива для населення. Ці структури на початок 2022 року контролювали як облгази (оператори газорозподільних мереж), так і газбути (компанії-продавці блакитного палива) [22]. Масштабна приватизація з часом охопила об'єкти енергетичного комплексу України, до складу якого наприкінці 1990-х років належали понад 500 підприємств і організацій різних форм власності. Основними виробниками електричної енергії були чотирнадцять теплових, вісім гідравлічних та чотири атомні електростанції. У 2011 році Фонд держмайна визнав холдинг ДТЕК, який належить до СКМ Ріната Ахметова, покупцем 45,103% акцій енергогенеруючої компанії «Західенерго», до складу якої входять Бурштинська ТЕС, Ладжинська ТЕС і Добротвірська ТЕС [23].

Результатом приватизації енергогенеруючих компаній стало те, що в 2015 році компанія «ДТЕК» контролювала 76% ринку теплової генерації і 27% загальної генерації, в 2014 році вона забезпечувала 99% експорту української електроенергії [24].

Перша спроба приватизації обленерго в Україні мала місце у 1997 році, але вже влітку наступного року цей процес було загальмовано, оскільки керівництво галузі розпочало боротьбу з уже приватизованими обленерго, намагаючись відновити монополію державної енергетичної компанії. Лише у 2011 році КМУ дав дозвіл на продовження приватизації у галузі. Було дозволено приватизувати дві енергогенеруючі компанії («Дніпроенерго» і «Західенерго»), а також сім обласних енергопостачальних компаній [25].

У 2011 відбулася приватизація «Укртелекому», 92,79% акцій якого ФДМ України продав австрійській ЕРІС на приватизаційному конкурсі за 10,575 млрд грн. Через деякий час він був перепроданий бізнес-структурам Р. Ахметова [26].

Першим прикладом націоналізації великого приватного об'єкта в Україні було переведення у 2016 році у власність держави Приватбанку, а з початку російської військової агресії кількість подібних прикладів значно збільшилась. Так, у жовтні 2022 року було заявлено про намір української влади націоналізувати 900 приватних об'єктів, діяльність яких пов'язана з російською федерацією [27]. У листопаді цього ж року було ухвалено рішення про націоналізацію ПАТ «Укртатнафта», АТ «Мотор Січ», ПрАТ «АвтоКрАЗ» та ПрАТ «Запоріжтрансформатор». Рішення про відчуження акцій приватних власників цих компаній було ухвалено на підставі закону №4765 «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [28].

У травні 2022 року було накладено арешт на корпоративні права на 26 обласних і міських операторів газорозподільчих систем, які пізніше було передано в управління АРМА. Незабаром ці облгази було передано в управління Нафтогазу.

У 2023 році відбулася націоналізація Сенс Банку (колишній Альфа-Банк), унаслідок чого частка держави у банківському секторі зросла на 3,3% і становить сьогодні близько 56%. Сенс Банк став п'ятим і найменшим державним банком. Головною причиною націоналізації цього банку стали тісні зв'язки його власників з російською владою [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз застосування урядами Великобританії методів переходу між державною і приватною власністю дає підстави зробити кілька висновків, які варто враховувати з метою підвищення ефективності процесів націоналізації і приватизації в Україні в умовах російської військової агресії та повоєнного відновлення національної економіки.

Економічна діяльність мережевих структур не відповідає поширеним стереотипам щодо порівняльної ефективності державних та приватних фірм. Так, приватні та суспільні (державні і комунальні) фірми у Великобританії в галузях газо- та електропостачання демонстрували схожі результати діяльності на початку ХХ ст. У період після 1945 року темпи зростання продуктивності націоналізованих галузей Великобританії були вищими, ніж у галузях її обробної промисловості та вищими, ніж у таких же інфраструктурних галузях США, але в яких панували приватні фірми. Ще один висновок полягає в тому, що вибори інструментів для державного втручання можливо і були оптимальними на час їхнього здійснення, проте пізніше, за інших умов, подібні інструменти нерідко виглядали як недоречні, а, отже, Британська держава відмовлялась від їхнього застосування.

Упродовж перших десяти років приватизації державних корпорацій у Великобританії надходження до бюджету становили близько 60 млрд. дол. Ця сума є набагато меншою від державних фінансових вливань у банківський її сектор у процесі націоналізації (повної або часткової) кількох провідних банків упродовж 2008-2009 років. Водночас ця сума є вразі більшою від отриманих коштів від продажу понад 130 тис. об'єктів державної і комунальної власності в Україні.

До перспективних напрямів подальшого дослідження методів переходу між державною та приватною власністю належать:

узагальнення причин та наслідків циклів (хвиль) приватизації і націоналізації в окремих групах країн;

окреслення можливих напрямів удосконалення законодавства, покликаного регулювати процеси приватизації і націоналізації в Україні в умовах російської військової агресії;

поглиблення аналізу умов та чинників, що визначають ефективність вітчизняного приватизаційного процесу та обґрунтування доцільності чи недоцільності приватизації п'ятьох державних банків.

1. Геєць В. Від квазіринку до ринку та інвестиційного зростання. *Дзеркало тижня*. 2015. № 30, 21–28 серпня. URL: <https://shorturl.at/3i9I3> (дата звернення: 25.05.2024)
2. Панченко І. QUO VADISTIS? Казус «українська приватизація». *Економіка України*. 2012. № 2. URL: <https://shorturl.at/xgQBT> (дата звернення: 25.05.2024)
3. Пасхавер О. Й. Українська приватизація: групи інтересів, причини кризи, шляхи її подолання. *Центр економічного розвитку*. Київ, 2008. - 85 с.
4. Пасхавер О. Приватизація та реприватизація в Україні після «помаранчевої» революції. *Центр економічного розвитку*. Київ: Міленіум, 2006. - 107 с.
5. Walker P. The theory of the firm: an overview of the economic mainstream. Description: Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2017. 222 p.
6. Foreman-Peck J., Millward R. Public and private ownership of British industry 1820-1990. – Oxford: Clarendon Press, 1994. 386 p.
7. Feinstein C.H., Pollard S. Studies in Capital Formation in the UK, 1750-1920. – Oxford: Clarendon Press, 1988. 477 p.
8. Sloman J. with the collaboration of Mark Sutcliffe. Economics. Fifth edition. Harlow, England New York : Prentice Hall/Financial Times, 2003. 817 p.
9. J. Sloman, D. Garratt, J. Guest. Economics. Tenth Edition. New York : Pearson, 2017. 863 p. URL: <https://shorturl.at/OBC2h> (дата звернення: 25.05.2024)

10. Пунько В. В. Економічна політика уряду Маргарет Тетчер: історіографія проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2017. Вип. 25. URL: <https://shorturl.at/eISe2> (дата звернення: 29.05.2024)
11. Зимовець В. Приватизація та націоналізація в контексті сучасної фінансово-економічної кризи. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 21. URL: <https://shorturl.at/S7W14> (дата звернення: 29.05.2024)
12. Окуневич І. Націоналізація ПриватБанку: причини та наслідки для банківської системи України. *Економічний простір*. 2018. № 134. URL: <https://shorturl.at/5D1CC> (дата звернення: 29.05.2024)
13. Садовничий В. Україна відібрала в росіян Сенс Банк. Історія націоналізації. 21 липня 2023. URL: <https://shorturl.at/bQty6> (дата звернення: 11.06.2024)
14. Длугопольський О.В. Теорія економіки державного сектора: Навч. посіб. Київ: ВД Професіонал, 2007. 592 с.
15. Feinstein C.H. National Income, Expenditure and Output of the United Kingdom, 1855-1965. London: Cambridge University Press, 1972. 244 p.
16. Островерх О.М. До питання про методи переходу між різними типами власності. *Сучасна парадигма управління і Острозька Біблія: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Львів, 9-10 квітня 2009 р. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2009.
17. Privatisation of Royal Mail, 10 March, 2016. URL: <https://shorturl.at/ZmOUQ> (дата звернення: 25.05.2024)
18. Meghan Owen, Maia Davies. Ministers explore handing Post Office to sub-postmasters: URL: <https://t.ly/2zpbm> (дата звернення: 11.06.2024)
19. Cossa C., Mondlane I., Baguandji J., Cordeiro L., Numaio T. & Siteo V. Nationalization and Privatisation of Petroleum Industry: An Evaluation of the Pros and Cons. *Covenant Journal of Business & Social Sciences (CJBSS) Vol. 10 No.2, Dec. 2019*. URL: <https://t.ly/jbwIf> (дата звернення: 14.06.2024)
20. Lawson T. Reversing the Tide of Water Privatization: Cities and Countries Are Rebellng against Water Privatization, and Winning. September 27, 2015. URL: <https://t.ly/9P9x4> (дата звернення: 17.06.2024)
21. Звіт про роботу Фонду державного майна України, хід та результати виконання Державної програми приватизації у 2016 році. URL: <https://t.ly/cuivC> (дата звернення: 11.06.2024)
22. Барбу С. Чому Дмитро Фірташ втрачає активи? 14 вересня 2023. URL: <https://t.ly/VWqI5> (дата звернення: 11.06.2024)
23. Климовець І. Приватизація енергетичних підприємств України: перспективи, проблеми, способи реалізації. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL: <http://ena.lp.edu.ua> (дата звернення: 17.06.2024)
24. «Роттердам+» у дії: тариф для ТЕС Ахметова зріс більш ніж на 100%. URL: <https://tinyurl.com/dnrjwxdc> (дата звернення: 17.06.2024)
25. Березенко В. Приватизація обленерго: краще пізно, ніж ніколи. 20 квітня 2011. URL: <https://tinyurl.com/4exx2ssj> (дата звернення: 22.06.2024)
26. «Укртелеком» обійшовся Ахметову дешевше 10 мільярдів - глава ФДМУ. 5 червня 2013. URL: <https://tinyurl.com/3d63vd8a> (дата звернення: 14.06.2024)
27. Войчук В. Велика націоналізація vs велика приватизація. URL: <https://tinyurl.com/5uejtsn3> (дата звернення: 22.06.2024)
28. Бондарев Т. Найбільша націоналізація воєнного часу: а якщо власники підуть до суду? 8 листопада 2022. URL: https://tinyurl.com/yhvbn2fk__ (дата звернення: 11.06.2024)

References

1. Heyets V. (2015) Vid kvazirynku do rynku ta investytsiynoho zrostannya [From the quasi-market to the market and investment growth]. *Mirror of the week*. No. 30, August 21–28. Retrieved from: <https://shorturl.at/3i9I3> [in Ukrainian] (accessed 25 May 2024)
2. Panchenko I. (2012) QUO VADISTIS? Kazus «ukrayins'ka pryvatyzatsiya» [QUO VADISTIS? “Ukrainian privatization” case]. *Economy of Ukraine*. № 2. Retrieved from: <https://shorturl.at/xgQBT> [in Ukrainian] (accessed 25 May 2024)
3. Paskhaver O. Y. (2008) Ukrayins'ka pryvatyzatsiya: hrupy interesiv, prychny kryzy, shlyakhy yiyi podolannya [Ukrainian privatization: interest groups, causes of the crisis, ways to overcome it]. *Center for Economic Development*. Kyiv. – 85 p. [in Ukrainian]
4. Paskhaver O. (2006) Pryvatyzatsiya ta reprivatyzatsiya v Ukrayini pislya “pomaranchevoyi” revolyutsiyi [Privatization and reprivatization in Ukraine after the “Orange” revolution]. *Center for Economic Development*. Kyiv: Millennium. [in Ukrainian]
5. Walker P. (2017) The theory of the firm: an overview of the economic mainstream. Description: Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
6. Foreman-Peck J., Millward R. (1994) Public and private ownership of British industry 1820-1990. Oxford: Clarendon Press.
7. Feinstein C.H., Pollard S. (1988) Studies in Capital Formation in the UK, 1750-1920. – Oxford: Clarendon Press.
8. Sloman J. with the collaboration of Mark Sutcliffe (2003). *Economics*. Fifth edition. Harlow, England New York : Prentice Hall/Financial Times.
9. J. Sloman, D. Garratt, J. Guest. (2017) *Economics*. Tenth Edition. New York : Pearson . Retrieved from: <https://shorturl.at/OBC2h> (accessed 25 May 2024)
10. Pun'ko V.V. (2017) Ekonomichna polityka uryadu Marharet Tetcher: istoriohrafyia problemy [Economic policy of Margaret Thatcher's government: historiography of the problem]. *Scientific notes [of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi]. Series: History*. Issue 25. Retrieved from: <https://shorturl.at/eISe2> [in Ukrainian] (accessed 29 May 2024)
11. Zymovets' V. (2012) Pryvatyzatsiya ta natsionalizatsiya v konteksti suchasnoyi finansovo-ekonomichnoyi kryzy [Privatization and nationalization in the context of the modern financial and economic crisis]. *Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*. Issue 21. Retrieved from: <https://shorturl.at/S7W14> [in Ukrainian] (accessed 29 May 2024)
12. Okunevych I. (2018) Natsionalizatsiya PryvatBanku: prychny ta naslidky dlya bankivskoyi systemy Ukrayiny [Nationalization of PrivatBank: causes and consequences for the banking system of Ukraine]. *Economic space*. № 134. Retrieved from: <https://shorturl.at/5D1CC> [in Ukrainian] (accessed 29 May 2024)
13. Sadovnychyy V. (July 21, 2023) Ukrayina vidibrala v rosiyan Sens Bank. Istoriya natsionalizatsiyi. Retrieved from: <https://shorturl.at/bQty6> [in Ukrainian] (accessed 11 June 2024)
14. Dluhopol's'kyy O.V. (2007) Teoriya ekonomiky derzhavnoho sektora [Theory of public sector economy]. Kyiv: VD Professional. 592 p. [in Ukrainian]
15. Feinstein C.H. (1972) National Income, Expenditure and Output of the United Kingdom, 1855-1965. London: Cambridge University Press.
16. Ostroverkh O.M. (2009) Do pytannya pro metody perekhodu mizh riznymi typamy vlasnosti [To the question of methods of transition between different types of property]. *Modern Management Paradigm and Ostroh Bible: Materials of the International Scientific and Practical Conference*, April 9-10, 2009. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian]
17. Privatisation of Royal Mail, 10 March, 2016. Retrieved from: <https://shorturl.at/ZmOUQ> (accessed 25 May 2024)
18. Meghan Owen, Maia Davies. Ministers explore handing Post Office to sub-postmasters. Retrieved from: <https://t.ly/2zpbm> (accessed 11 June 2024)

19. Cossa C., Mondlane I., Baguandji J., Cordeiro L., Numaio T. & Siteo V. (2019) Nationalization and Privatisation of Petroleum Industry: An Evaluation of the Pros and Cons. *Covenant Journal of Business & Social Sciences (CJBSS)* Vol. 10 No.2. Retrieved from: <https://t.ly/jbwIf> (accessed 25 14 June 2024)
20. Lawson T. (2015) Reversing the Tide of Water Privatization: Cities and Countries Are Rebellious against Water Privatization, and Winning. Retrieved from: <https://t.ly/9P9x4> (accessed 17 June 2024)
21. Zvit pro robotu Fondu derzhavnoho mayna Ukrainy, khid ta rezul'taty vykonannya Derzhavnoyi prohramy pryvatyzatsiyi u 2016 rotsi (2016) [Report on the work of the State Property Fund of Ukraine, progress and results of implementation of the State Privatization Program in 2016]. Retrieved from: <https://t.ly/cuivC> [in Ukrainian] (accessed 11 June 2024)
22. Barbu S. (2023) Chomu Dmytro Firtash vtrachaye aktyvy? [Why is Dmytro Firtash losing assets?] Retrieved from: <https://t.ly/VWqI5> [in Ukrainian] (accessed 11 June 2024)
23. Klymovets' I. Pryvatyzatsiya enerhetychnykh pidpryyemstv Ukrainy: perspektyvy, problemy, sposoby realizatsiyi [Privatization of energy enterprises of Ukraine: prospects, problems, methods of implementation]. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. Retrieved from: <http://ena.lp.edu.ua> [in Ukrainian] (accessed 17 June 2024)
24. «Rotterdam+» u diyi: taryf dlya TES Akhmetova zris bil'sh nizh na 100% ["Rotterdam+" in action: the tariff for the Akhmetov TPP has increased by more than 100%]. Retrieved from: <https://tinyurl.com/dnrjwxc> [in Ukrainian] (accessed 17 June 2024)
25. Berezenko V. (2011) Pryvatyzatsiya oblenerho: krashche pizno, nizh nikoly [Privatization of Oblenergo: better late than never]. Retrieved from: <https://tinyurl.com/4exx2ssj> [in Ukrainian] (accessed 22 June 2024)
26. "Ukrtelekom" obiyshovsya Akhmetovu deshevshe 10 mil'yardiv – hlava FDMU (2013) ["Ukrtelecom" cost Akhmetov 10 billion cheaper – the head of the SPFU]. 5 June 2013. Retrieved from: <https://tinyurl.com/3d63vd8a> [in Ukrainian] (accessed 14 June 2024)
27. Voychuk V. (2022) Velyka natsionalizatsiya vs velyka pryvatyzatsiya [Great nationalization vs great privatization]. Retrieved from: <https://tinyurl.com/5yejtsn3> [in Ukrainian] (accessed 22 June 2024)
28. Bondaryev T. (2022) Naybil'sha natsionalizatsiya voyennoho chasu: a yakshcho vlasnyky pidut' do sudu? [The largest wartime nationalization: what if the owners go to court?] Retrieved from: <https://tinyurl.com/yhvbn2fk> [in Ukrainian] (accessed 11 June 2024)

NATIONALIZATION AND PRIVATIZATION AS METHODS OF TRANSITION BETWEEN PRIVATE AND STATE OWNERSHIP: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND GREAT BRITAIN

Petro Ostroverkh¹, Olha Ostroverkh²

¹Ivan Franko National University of Lviv, 79008 Lviv, Prospekt Svobody, 18
e-mail: petro.ostroverh@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1909-8338

²Ivan Franko National University of Lviv, 79008 Lviv, Prospekt Svobody, 18
e-mail: olha.ostroverkh@lnu.edu.ua
ORCID: 0009-0002-0169-3614

Abstract. The article analyzes a range of publications by English scholars focused on examining the conditions, causes, and consequences of cycles (waves) of nationalization and privatization that occurred in the United Kingdom during various historical periods. The

study of transitions between public and private ownership in the UK benefits from the availability of a substantial dataset compiled and processed over nearly two centuries, specifically concerning nationalization and privatization, which significantly simplifies the analysis of interrelationships between these processes.

Nationalization and privatization are proposed to be considered as methods for transitioning between private and public ownership, which alter the structure of the national economy. The study substantiates the advisability of distinguishing six stages in the application of these methods by UK governments. The economic and political conditions under which each of these stages began are examined, and their contents and outcomes are briefly outlined. Special attention is paid to uncovering the reasons behind the "renaissance" of nationalization in the country's banking sector in 2008–2009. Additionally, the privatization of Royal Mail in 2013–2015—one of the last major public infrastructure assets in the UK economy is analyzed.

In light of the identified patterns in the nationalization and privatization cycles in the UK, comparative analysis reveals several distinctive features in the application of these tools for changing ownership structures in Ukraine during the pre-war period and amidst Russian military aggression. Comparative analysis was primarily applied to Ukraine's infrastructure sectors, including electric power, landline communications, and local gas distribution networks, as these sectors were frequently subject to nationalization and privatization procedures by the UK government. A conclusion is drawn that a common feature at the start of each phase of nationalization and privatization in both countries was the lack of proper theoretical justification regarding the necessity and potential consequences of applying these two economic policy methods, a statement especially relevant for Ukraine. Consequently, various theoretical aspects of property relations transformation were often studied with a certain delay, which reduced the effectiveness of the respective economic policies.

Keywords: privatization, nationalization, cycles (waves) of nationalization and privatization, ownership, methods of transitioning between private and public ownership.

Стаття надійшла до редколегії 17.06.2024
Прийнята до друку 01.07.2024